

Wprowadzenie

Archipeląg Dahlak to grupa ok. 125 większych i mniejszych wysp oraz skał i raf koralowych położonych w pobliżu zachodniego wybrzeża Morza Czerwonego. Współcześnie należy do Erytrei i znajduje się nieopodal wybrzeża afrykańskiego, naprzeciwko miasta Massawa. Centrum archipelagu jest położone mniej więcej na 40° 10' E, 15° 45' N, lecz wyspy rozciągają się na odległości niemal 350 km¹. Dwie największe z nich to Dahlak Kebir i Nūra. Inne zaś to Nokra, Dohol, Harat Kubarī, Daraka oraz Dinifariḥ. Wszystkie są płaskie i nizinne, o nieregularnym wybrzeżu, niewielkich opadach i ubogiej roślinności. Jedynie niektóre są stale lub sezonowo zamieszkałe, a ludność, skupiona przede wszystkim na dwóch największych wyspach, liczy ok. 2,5 tys. mieszkańców. Warunki klimatyczne pozwalają na hodowlę kóz i wielbłądów jedynie w bardzo ograniczonym zakresie. Ważniejsze dla gospodarki wysp Dahlaku są połowy ryb oraz macicy perłowej, a niegdyś także pereł. W latach 30. XX w. Włosi, którzy wówczas okupowali ten archipeląg, poszukiwali ropy naftowej, dokonując wielu odwiertów². Złóż ropy nie znaleziono, jednak dzięki tym, jak również późniejszym odwiertom z lat 60. XX w. zidentyfikowano na terenie archipelagu pokaźne pokłady soli. Od tego czasu wydobycie i eksport tego surowca stał się ważnym źródłem dochodów dla mieszkańców. Obszar archipelagu jest

¹ E. van Donzel, R.E. Kon, *Dahlak Islands. History of the Dahlak Islands until 1945*, w: EAe, t. 2, s. 64.

² S.H. Longrigg, *Dahlak*, w: EI 2, t. 2, s. 90–91.

dziś parkiem narodowym ze względu na dużą różnorodność fauny i flory żyjącej w miejscowych rafach koralowych, co czyni to miejsce bardzo atrakcyjnym pod względem możliwości nurkowania. W latach 90. XX w., kiedy powstała niepodległa Erytrea, rozpoczęto budowę ośrodka turystycznego na wyspie Dahlak Kebir, jednak jak dotąd turystyka jest rozwinięta jedynie na bardzo niewielką skalę³.

Współcześnie ludność archipelagu stanowią muzułmanie, którzy etnicznie są podobni do plemion nadmorskiego regionu Samhar w Erytrei. Reprezentują oni ludność pochodzenia etiopskiego, genetycznie przemieszaną z Arabami, Afarami (Danākil), Somalijczykami oraz mieszkańcami Sudanu⁴. Przez długi czas uważano ich za oryginalnych użytkowników języka *tigre*, jednak dzięki francuskiej ekspedycji badawczej z 1996 r. ustalono, że pierwotnie posługiwali się oni odrębną mową. *Haka na Dahālik* to miejscowa nazwa tego języka według lokalnej wymowy, określa się go również językiem dahalickim lub po prostu dahalikiem. Należy on do grupy północnej spośród języków etiopskich, zwanych również etiosemskimi. Mowa mieszkańców Dahlaku jest blisko spokrewniona z językami *tigre* i *tigrinia*. Jednak istnienie wielu różnic lingwistycznych, a także znaczny stopień wzajemnego niezrozumienia przez użytkowników tych języków skłoniły badaczy do wyodrębnienia języka dahalickiego. Jego słownictwo wykazuje duże wpływy języka arabskiego, do czego przyczyniły się wielowiekowe kontakty, oraz fakt, że język arabski (*Modern Standard Arabic*) jest jedynym współcześnie nauczonym w tamtejszych szkołach podstawowych. Swoje piętno na lokalnym słownictwie odcisnął też język *afar*, zwany także danakilskim, należący do rodziny języków kuszyckich⁵.

W zakresie fonetyki i fonologii języka dahalickiego można wyróżnić niektóre cechy charakterystyczne, jak np. występowanie sześciu dźwięków samogłoskowych (i, e, ə, a, o, u), a także

³ E. van Donzel, R.E. Kon, *op. cit.*, s. 70.

⁴ S.H. Longrigg, *op. cit.*, s. 90.

⁵ M.-C. Simeone-Senelle, *Dahlak Islands. Haka na Dahālik*, w: EAe, t. 2, s. 70–71.

brak pełnej realizacji spółgłosek emfatycznych, co może wpływać na zlanie się takich fonemów jak *ṭ* i *t* oraz *ṣ* i *s*. To ostatnie zjawisko jest zresztą powszechne również w lokalnej arabszczyźnie. W kwestii morfologii zaś należy wskazać m.in. na system zaimków osobowych, który jest niezwykle bliski językowi *tigre*, a także specyficzny dla języka dahalickiego rodzajnik określony (*ya-/yā-*), który jest nieodmienny i zawsze umieszczany przed określanym rzeczownikiem, jako prefiks. Wreszcie, co do budowy czasownika, to zachowuje się on tak jak w większości języków semickich. Jest tworzony na podstawie rdzenia, najczęściej trójliterowego, i występuje w aspekcie dokonanym (*perfectum*) i niedokonanym (*imperfectum*). Składnia dahaliku najczęściej opiera się na typie zdania SOV – rozpoczyna się od podmiotu, po którym występuje dopełnienie, a orzeczenie znajduje się na końcu. Studia nad koniugacją i czasownikami posiłkowymi języka dahalickiego dostarczają cennych informacji o jego morfologicznej genezie i pomagają lepiej zrozumieć ewolucje innych blisko z nim spokrewnionych języków semickich. Ponadto warto podkreślić, że rodzimi użytkownicy tego języka, zwłaszcza osoby starsze, mają pozytywne podejście do swojej ojczystej mowy. Wiedzą oni także, że język dahalicki jest zagrożony i tylko świadome jego używanie służy ochronie tego unikalnego dziedzictwa kulturowego⁶.

Historia archipelagu Dahlak ma istotne znaczenie dla badaczy kultury i cywilizacji muzułmańskiej przede wszystkim z dwóch powodów. Pierwszym jest oczywiście samo stanowisko archeologiczne Dahlak Kebir, a w szczególności znalezione na nim stele nagrobne. Tak duży zbiór arabskich inskrypcji na terenie stosunkowo niewielkiej wyspy jest zadziwiający. Drugim ważnym czynnikiem jest strategiczne położenie archipelagu, pomiędzy Afryką i Półwyspem Arabskim, a jednocześnie na kluczowym szlaku wiodącym znad Morza Śródziemnego przez

⁶ Zob. *eadem*, *The Specificity of the Dahalik Language within the Afro-Semitic Languages*, w: *History and Languages of the Tigre-Speaking Peoples*, red. G. Lusini, Napoli 2010, s. 127–145.

Egipt i Jemen na Ocean Indyjski. Oba te czynniki zachęcają do bardziej wnikliwego studiowania dziejów tego niemal zapomnianego dziś archipelagu.

Historia i stan badań

W 1859 r. niemiecki arabista Heinrich L. Fleischer (1801–1888) po raz pierwszy opublikował tekst jednej z inskrypcji pochodzącej z Dahlaku, wykorzystując dostarczoną mu kopię⁷. Natomiast ok. 1870 r. anonimowy francuski kupiec przywiózł do Europy, pośród innych regionalnych osobliwości znad Morza Czerwonego, trzy stele z Dahlaku. Jedna z nich znalazła się w muzeum we francuskim mieście Bar-le-Duc⁸. Pierwszy zbiór inskrypcji z wyspy Dahlak, liczący zaledwie kilka pozycji, oparty na znanych wówczas tekstach i rysunkach, stworzył francuski orientalista René Basset (1855–1924). Próbował on także naszkicować dzieje archipelagu i jego władców, poświadczonych w tych tekstach epigraficznych. On też po raz pierwszy zwrócił uwagę na szczególny charakter tego ośrodka w okresie muzułmańskim, w tym jego znaczenie polityczne i ekonomiczne na polu wymiany handlowej⁹.

W XIX w. o wpływy gospodarcze i polityczne na terenie Erytrei, poza europejskimi mocarstwami kolonialnymi, zabiegali także Turcy oraz Egipcjanie. Flota osmańska bezskutecznie próbowała przejąć kontrolę nad wybrzeżem afrykańskim, rozpoczynając w 1844 r. okupację nadmorskiej osady Arkiko, tuż obok Massawy. Na czele tego portowego miasta stał niemal autonomiczny nawab (ar. *nā'ib*), który jedynie teoretycznie

⁷ H. Fleischer, *Arabische Inschriften*, „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft” 13, 1859, nr 1/2, s. 267–272.

⁸ G. Oman, *The Islamic Necropolis of Dahlak Kebir in the Red Sea. Report on a Preliminary Survey Carried out in April 1972*, „East and West” 24, 1974, nr 3–4, s. 250.

⁹ R. Basset, *Les inscriptions de l'île de Dahlak*, „Journal Asiatique” 9, 1893, nr 1, s. 77–111.

był zależny od etiopskiego cesarza¹⁰. Często jednak ulegał wpływowi szarifa (ar. *šarīf*) Mekki, gdyż w zasadzie wszyscy mieszkańcy Massawy byli muzułmanami. Pasza Muḥammad ‘Alī (ok. 1769–1849), twórca nowożytnej potęgi Egiptu, dożyłotnio wydzierżawił ten ważny port w 1846 r., zmarł jednak niecałe trzy lata później. Egipcjanie przez krótki czas ponownie sprawowali władzę nad Massawą oraz pozostającym wówczas na uboczu Dahlakiem, kiedy Ismā‘il Pasza (1830–1895), kedyw Egiptu w latach 1863–1879, starał się przejąć panowanie nad basenem Morza Czerwonego¹¹. Niedługo później, w 1889 r., dołączający do kolonialnego wyścigu mocarstw Włosi opanowali Erytreę i rozpostarli swój zarząd również na leżący w pobliżu wybrzeża archipelag¹². Od tego czasu to właśnie naukowcy z Półwyspu Apenińskiego zdominowali badania nad przeszłością wyspy, z której wywieźli część stel nagrobnych do Italii. W 1895 r. Benedetto Malmusi opublikował zbiór 62 inskrypcji, które znajdowały się na kamieniach zabranych z Dahlaku do muzeum w Modenie¹³. W 1931 r. Włosi przeprowadzili na wyspie spis ludności, w wyniku którego ustalono ówczesną liczbę mieszkańców Dahlaku na 2275 osób¹⁴. W 1937 r. Ettore Rossi opublikował kolejne inskrypcje, a także przeprowadził ich częściową inwentaryzację na miejscu. Planował również wydanie całego korpusu tych tekstów nagrobnych, nie udało mu się jednak zrealizować tych zamierzeń¹⁵.

¹⁰ E. van Donzel, *Massawa*, w: *Historic Cities of the Islamic World*, red. C.E. Bosworth, Leiden–Boston 2007, s. 340.

¹¹ H. Erlich, *Dahlak Islands*, w: EI 3 (wyd. 1: 2015), http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_27707 (dostęp: 29.03.2020).

¹² E. van Donzel, R.E. Kon, *op. cit.*, s. 69.

¹³ B. Malmusi, *Lapidi della necropoli musulmana di Dahlak*, „Memorie della Regia Accademia di scienze, lettere ed arti di Modena. Sezione di Lettere”, seria 2, t. 11, 1895, s. 1–57; seria 3, t. 2, 1898, s. 53–105; za: G. Oman, *op. cit.*, s. 250.

¹⁴ E. van Donzel, R.E. Kon, *op. cit.*, s. 69.

¹⁵ E. Rossi, *Sulla storia delle isole Dahlak (Mar Rosso) nel Medioevo*, w: *Atti del Terzo Congresso di Studi Coloniali, Firenze–Roma 12–17 aprile 1937*, t. 4: IIIª sezione: storia - archeologia, Firenze 1937, s. 357–375; za: G. Oman, *op. cit.*, s. 251.

W czasie II wojny światowej Włosi utracili kontrolę nad swymi koloniami w Afryce Wschodniej, a wycofując się z bazy na archipelagu, pozostawili część swojej floty, która dziś jest atrakcją dla nurków¹⁶. W 1941 r. zwierzchnictwo nad Dahlakiem przejęli Brytyjczycy, utrzymując je aż do 1952 r., kiedy zarząd nad wyspami przejęły władze etiopskie¹⁷. W połowie XX w. zaczęły powstawać pierwsze opracowania historii Dahlaku, a także genealogii jego władców, m.in. dzięki pracom Gastona Wieta¹⁸ oraz Salvatore Tedeschi¹⁹. W 1969 r. ukazał się artykuł Giuseppe Pugliesiego opisujący pozostałości archeologiczne oraz ich fotografie, wykonane jeszcze w 1947 r. podczas pobytu tego badacza na wyspie²⁰.

Pierwszej szczegółowej inwentaryzacji nekropoli, a zwłaszcza stel nagrobnych pozostających na wyspie, dokonał Giovanni Oman podczas swojego krótkiego pobytu na Dahlaku w 1972 r. Edycja 81 inskrypcji i ich tłumaczenie oraz bogaty materiał fotograficzny, w tym zdjęcia lotnicze, to jego bezcenny wkład w badanie stanowiska Dahlak Kebir²¹. Opracowanie to zawiera również pierwszy szczegółowy plan stanowiska (zob. plan 1).

¹⁶ Wraki statków „Urania” oraz „Nazario Sauro”; zob. <http://cassiopeiasea-fari.com/category/red-sea-wrecks> (dostęp: 26.03.2020).

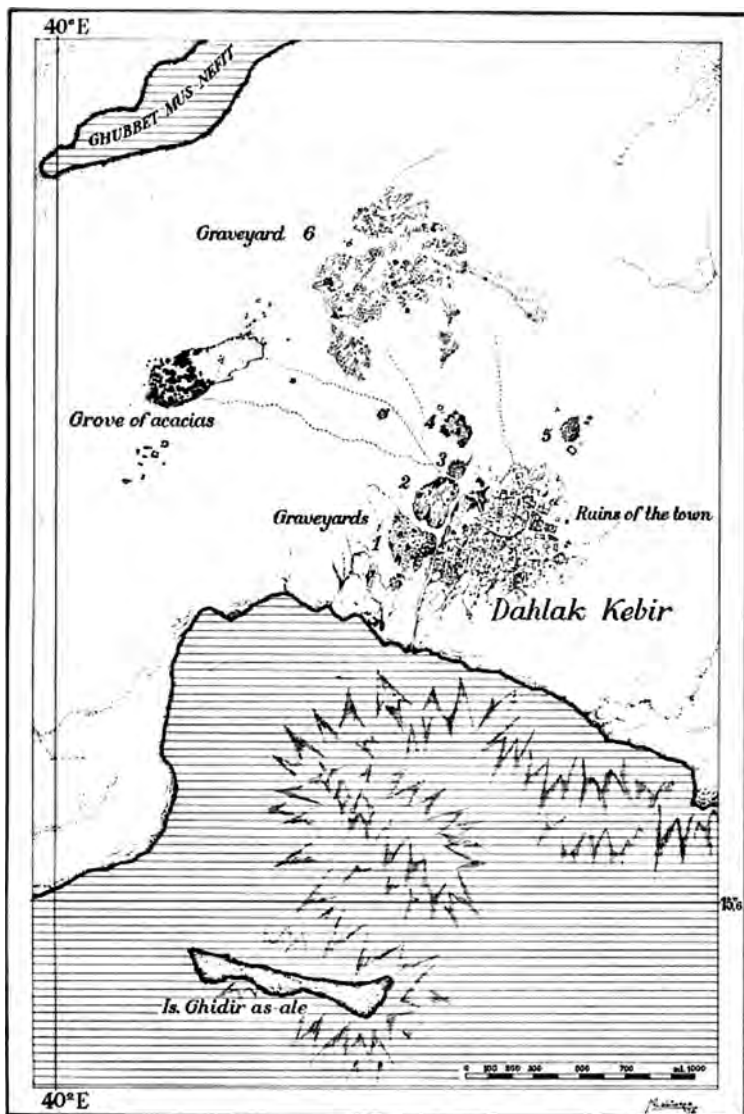
¹⁷ E. van Donzel, R.E. Kon, *op. cit.*, s. 69.

¹⁸ G. Wiet, *Roitelets de Dahlak*, „Bulletin d’Institut de l’Egypte” 1951, nr 34, s. 89–95.

¹⁹ S. Tedeschi, *Note storiche sulle isole Dahlak*, w: *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies*, t. 1, Addis Ababa 1969, s. 49–74; *idem*, *Il capostipite della dinastia dei sultani di Dahlak*, „Rivista trimestrale di studi e documentazione dell’Istituto italiano per l’Africa e l’Oriente” 1973, nr 28, s. 65–72.

²⁰ G. Puglisi, *Alcuni vestigi dell’Isola di Dahlac Chebir e la leggenda dei Furs*, w: *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies...*, t. 1, s. 35–47.

²¹ G. Oman, *op. cit.*, s. 249–295. Badacz ten opublikował wyniki swoich badań nad inskrypcjami z Dahlaku w trzech tomach: *idem*, *La Necropoli islamica di Dahlak Kebir (Mar Rosso)*, t. 1–3, Napoli 1976–1987. Nie udało mi się jednak dotrzeć do tych opracowań.

Plan 1. Plan osady Dahlak Kebir z 1972 r., numerami od 1 do 6 oznaczono poszczególne nekropole; za: G. Oman, *The Islamic Necropolis of Dahlak Kebir in the Red Sea. Report on a Preliminary Survey Carried out in April 1972, „East and West”* 24, 1974, nr 3–4, s. 255.

Monumentalną pracę na temat inskrypcji nagrobnych z Dahlaku stworzyła Madeleine Schneider. Jej wieloletnie pogłębione studia nad tekstami inskrypcji oraz ich paleografią i kontekstem historycznym pozostają do dziś najszerszym opracowaniem zabytków z Dahlaku. Jednak już podczas długiego procesu wydawniczego ukazało się kilka prac badawczych, których skutkiem była konieczność dodania uzupełnień i korekt do wyników jej pracy²². Ponadto Yūsuf Rāḡib w swojej krótkiej recenzji dzieła Schneider zwrócił uwagę na inskrypcję nr 84, która według jego interpretacji nie jest wcale epitafium, lecz tekstem upamiętniającym jakąś pobożną fundację (ar. *ṣadaqa*)²³.

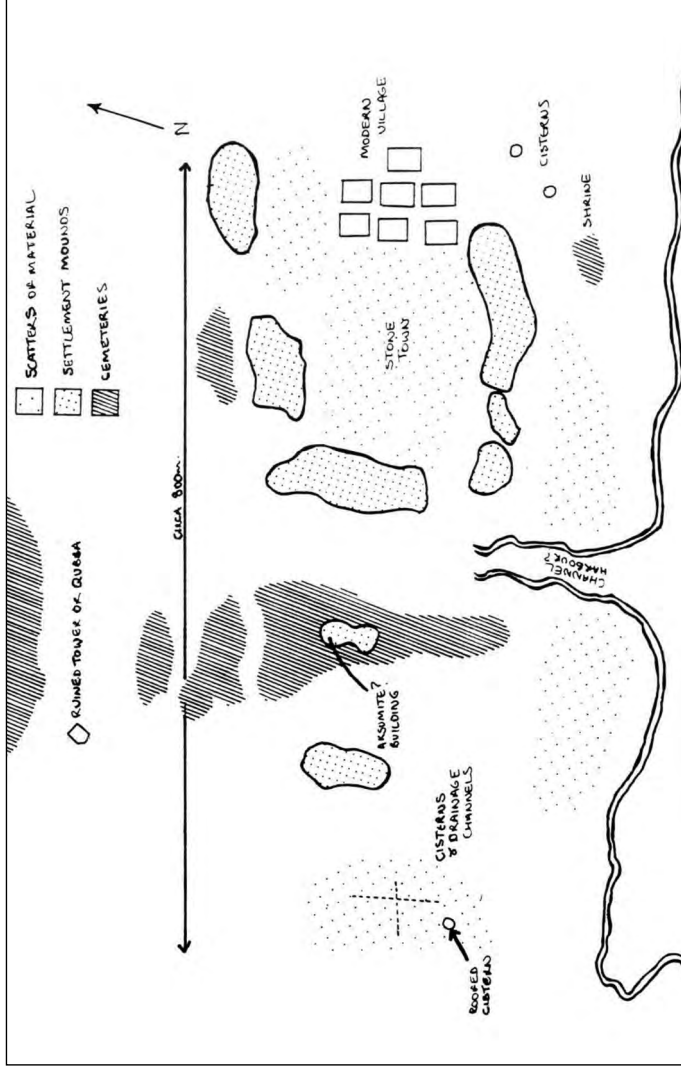
W czasach zimnej wojny na archipelagu była zlokalizowana etiopska baza wojskowa, w której stacjonowały jednostki sowieckiej marynarki. Wraz z ustanowieniem niepodległej Erytrei w 1991 r., co zostało oficjalnie uznane dwa lata później, archipelag dostał się pod kontrolę rządu w Asmarze²⁴. W połowie lat 90. XX w. Timothy Insoll podczas krótkiego pobytu na wyspie opisał stan zachowania poszczególnych części stanowiska, a także jako pierwszy zainteresował się drobnymi znaleziskami, takimi jak fragmenty ceramiki, paciorków oraz wyrobów kamiennych i szklanych²⁵. Ten mniej spektakularny materiał archeologiczny jest jednak bardzo dobrym wskaźnikiem rozwoju lokalnej produkcji oraz kierunków wymiany handlowej. Insoll opublikował także szkic z orientacyjnie zaznaczonymi częściami stanowiska (zob. plan 2). Mimo planowania przez niego dalszych ekspedycji zmierzających do zorganizowania stałej kampanii

²² Schneider, *Dahlak*.

²³ Y. Rāḡib, [rec.: M. Schneider, *Stèles funéraires musulmanes des îles Dahlak (Mer Rouge)*, t. 1–2, Le Caire 1983], „*Studia Islamica*” 1985, nr 61, s. 203.

²⁴ H. Erlich, *op. cit.*

²⁵ T. Insoll, *An Archaeological Reconnaissance Made to Dahlak Kebir, the Dahlak Islands, Eritrea. Preliminary Observations*, w: *Ethiopia in Broader Perspective. Papers of the Thirteenth International Conference of Ethiopian Studies*, t. 1, red. K. Fukui, E. Kurimoto, M. Shigeta, Kyoto 1997, s. 382–388; opublikowany z niewielkimi zmianami jako: *Dahlak Kebir, Eritrea. From Aksumite to Ottoman*, „*Adumatu*” 2001, nr 3, s. 39–50.

Plan 2. Plan osady Dahlak Kebir z 1996 r.; za: T. Insoll, Dahlak Kebir, Eritrea. From Aksumite to Ottoman, „Adumatu” 2001, nr 3, s. 42.

wykopaliskowej, od tego czasu nie prowadzono jednak na wyspie żadnych profesjonalnych badań archeologicznych. Utrudnia je nie tylko trudno dostępny, wyspiarski charakter stanowiska Dahlak Kebir, lecz również fakt, że na wyspie mogą znajdować się rozległe pola minowe²⁶.

²⁶ T. Power, *The Red Sea from Byzantium to the Caliphate: AD 500-1000*, Cairo–New York 2012, s. 48.